

APA ÉS FIÚ, MEG AZ „ORAL HISTORY”

Gyalokay Lajos visszaemlékezései – Gyalókey Jenő lejegyzésében

Szentgyörgyi és gyalócai Gyalokay Lajos 1825. november 13-án a Bihar megyei Szalacson látta meg a napvilágot, egy Vas megyei származású, római katolikus vallású nemesi család sarjaként, Gyalokay Antal földbirtokos, püspöki jószágigazgató és Csák Erzsébet fiaként. Pesten jogi tanulmányokat végzett, 1847-től ügyvédként praktizált, majd Beöthy Ödönnek, a bihari ellenzék vezetőjének titkára lett. Az 1840-es években a *Regélő és Honművész* című lapba több cikket írt.

1848. augusztus közepétől október közepéig Bihar megye mozgósított nemzetőrszázalójában hadnagyként vett részt a bánsági harcokban. November 24-én főhadnagyi kinevezést kapott a Bihar megyében, Nagyvárad központtal szerveződő 55. honvédszázalóhoz. November elején az alakulat két századát Bánffyhunyadra irányították, december közepén majd végén egy-egy újabb század is csatlakozott hozzájuk. December elején a 6. századot, amelyben Gyalokay is szolgált, Beke József őrnagy Zaránd megyében a román felkelők ellen működő hadoszlopához küldték. A 6. század az 1849. február 9-i piski ütközet előtt egyesült az 1–5. századdal; Gyalokay az ütközetben megsebesült, testvére, Károly pedig elesett. Február végétől a háromszéki főparancsnokká kinevezett Beke alezredes, majd a gyulafehérvári ostromsereg parancsnokságának segédtisztje volt, márciustól századosi rangban.

Május 12-én Bem a tábornokához osztotta be, s egyben törzsének parancsnokává nevezte ki. Részt vett a tábornok április-májusi bánsági hadműveleteiben, s vele együtt tért vissza Erdélybe. Bem július 29-én szóban őrnaggyá nevezte ki, de a kinevezést írásba már nem foglalták. Ott volt a július 31-i segesvári ütközetben; visszaemlékezése mindmáig értékes forrás az ütközet és Petőfi utolsó óráinak történetéhez.

Az ütközet után elszakadt Bemtől, s augusztus első napjaiban a Marosvásárhelyről Kolozsvár felé visszainduló Kemény Farkas ezredes hadoszlopához csatlakozott, majd Kolozsvár feladását követően ennek soraiban vonult vissza Bánffyhunyadon át Zsibóig, ahol az odaérkező Kazinczy Lajos ezredes hadosztályához csatlakozott. A hadosztály és az észak-erdélyi magyar csapatok augusztus 24–25-i kapitulációját követően bujdosott, majd érköbölküti birtokán gazdálkodott.

1852-ben feleségül vette Horváth Emmát. 1854-től tíz évig a *Pesti Napló* nemzetgazdászati, kereskedelmi és társadalmi levelezője volt. 1859 januárjában a diószegi árvabizottságot jogtudójának választotta, ezt a tiszteletet 1860. december. 19-ig töltötte be. Ekkor, a félalkotmányos periódus idején Bihar megye aljegyzőjévé, 1861-ben főjegyzőjévé választották. Miután a hatóságok a megyei bizottságot 1861. november 5-én fegyveres erővel feloszlatták, ügyvédi pályára lépett. Munkatársa volt az 1862. szeptember 15-én megindított *Bihar* című lapnak; s amikor a hatóságok perbe fogták Győrffy Gyula szerkesztőt, 1863. július 12-én Gyalokay vette át a szerkesztést. A lap a Győrffy 1863. október

28-i hadi törvényszéki elítélését követő napon megszűnt. Később, 1864. május 9-én a lap egy cikkéért Gyalokay is kéthavi fogságot szenvedett.

Az alkotmányosság helyreállítását követően tagja lett a Bihar megyei Honvédegyletnek. Az 1868. március. 16-án megalakult Bihar megyei Deák-párt alelnökének választotta, erről az állásáról 1872. január 1-jén köszönt le. Egy alkalommal képviselőként is indítani akarták, de nem fogadta el a felkérést. 1872 szeptemberében a nagyváradi királyi törvényszék elnökévé nevezték ki. Amikor a Bihar megyei Deák-párt 1868. május 2-án megindította a *Nagyváradi Lapokat*, Gyalokay a lap megszűntéig (1870. december 30.) annak egyik kiadótulajdonosa és főmunkatársa volt.

Indítványozta a Biharvármegyei Történelmi és Régészeti Egylet alakítását s megalakulását követően évekig ő látta el annak elnöki tisztét. Egyik alapítója s több évig alelnöke volt a nagyváradi László Gőzhengermalmi Részvénytársaságnak; egyik kezdeményezője és a szervezésig elnöke volt a nagyváradi tűzoltó-egyletnek.

1873 májusában ismét megnősült, Bisitzky Louise-t vette el feleségül. 1899. február 2-án, Nagyváradon hunyt el. 2018. március 18. óta mellszobor őrzi emlékét szülőfalujában, Szalacson.¹

Gyalokay Lajos második házasságából született 1874. április 28-án, Nagyváradon Gyalokay/Gyalókay² Jenő, a két világháború közötti magyar hadtörténetírás talán legjelentősebb alkotója. Az ifjú Gyalókay Jenőt alighanem az 1848–49-es családi „örökség” indította arra, hogy előbb az 1848–49-es szabadságharc, majd a magyar hadtörténelem egészének kutatója legyen.

Főgimnáziumi tanulmányainak elvégzését követően 1891-től a budapesti a Királyi József Műegyetem gépészmérnöki karának hallgatója volt, de 1893. október 1-jén tanulmányait félbeszakítva, egyévi önkéntesként belépett a cs. és kir. 6. vartüzérezredhez. 1895. január 1-jén tartalékos hadnaggyá nevezték ki, majd ugyanezen év december 1-jével hivatásos tisztként a cs. és kir. 19. hadosztály-tüzérezredhez helyezték át. 1900. május 1-jén főhadnaggyá, 1910. május 1-jén századossá léptették elő. 1913. március 1-jén áthelyezték a cs. és kir. 7. hegyitüzér-ezredhez, majd november 1-jén a m. kir. 8. honvéd ágyúezredhez. 1914-ben a m. kir. 8. honvéd ágyús pótüteg parancsnokaként a hátszágban tevékenykedett. Rövidesen a harctérre vezényelték, ahol előbb a m. kir. 8. honvéd ágyúezred 3. ütegének, majd a 20. honvédhadosztály lövészerterepének parancsnoka volt. 1916. november 1-jén őrnaggyá léptették elő. Később a 20. nehéz honvéd táborig tüzérezred II. osztályának, majd a 42. honvéd hegyi tüzérosztálynak, végül a 255. nehéz honvéd táborig tüzérezrednek a parancsnoka lett.

Az 1918. évi összeomlás után az aradi tüzér felszerelőállomás, 1919. január 1-jén pedig a 41. nehéz tüzérezred parancsnokságát kapta meg. 1919-ben a Tanácsköztársaság kikiáltását követően Szegedre menekült, ahol a Horthy Miklós altengernagy által létrehozott Nemzeti Hadsereg fővezérének előbb a hadműveleti, később a szervezési osztályon volt tüzér előadó. 1919. december végén a debreceni körletparancsnokságon dolgozott hasonló minőségben.

¹ *Bona* 2008. I. k. 411. o.; *Színnyei* IV. k. 1896., 5–8. hasáb; D. B. 1897. 114–115. o. A szoborra lásd: <https://biharmegye.ro/index.php?oldal=iras&id=264> (A letöltés időpontja 2018. május 31.)

² Az apa publikációiban és az aláírásoknál egyértelműen a Gyalokay, névalakot használta; fia, Jenő viszont teljes összevisszaságban írta magát Gyalókaynak és Gyalokaynak. Miután a hosszú ó-s a gyakrabban használt névalak, az ő esetében a továbbiakban ezt használok magam is.

1920. március 1-jén alezredessé, július 15-én ezredessé léptették elő. 1920–1921-ben a Debreceni Tudományegyetemen meghívott tanárként tartott magyar hadtörténeti előadásokat. 1921-től a M. kir. Hadtörténeti Levéltárban (később Hadilevéltárban), dolgozott mint csoportigazgató. 1926. január 1-jén átmeneti viszonyba, 1927-ben nyugdíjba helyezték.

Katonai karrierje mellett komoly tudományos pályát futott be. 1911-től a Biharvármegyei Régészeti és Történeti Egylet igazgatóválasztmányi tagjává, illetve a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságának segédtagjává választották. 1912-ben lett a nagyváradi Szigligeti Irodalmi Társaság igazgatóválasztmányi tagja. 1926-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1936-ban rendes tagjává választották. 1933-ban a római Instituto di Architettura Militare tiszteleti tagja lett.

A *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóirat az 1920-as évek elején meglehetősen válságos helyzetben volt, s Gyalókeynak komoly érdemei voltak abban, hogy a lap nemcsak megmaradt, de az alatt a két évtized alatt, amíg 1923-tól 1943-ig Gyalókey szerkesztette, egyenletesen magas színvonalat produkált.³ (A lap megjelenése 1944-től szünetelt.) Gyalókey utolsó éveiről egyelőre keveset tudunk. Megérte Budapest felszabadulását, s 1945. március 10-én Budapesten érte a halál.⁴

A kortárs visszaemlékezők közül mind Markó Árpád, mind a Petőfi-kutató Dienes András kiemelik szakmai elkötelezettségét és a fiatalabb kollégák iránt segítőkészségét.⁵ Markó visszaemlékezésében következőképpen jellemzi: „Különösen Gyalókey Jenő volt a magyar írásművészet mestere. Akadémiai előadásait nemcsak a tárgy érdekes feltárlása tette élvezetessé, hanem az is, hogy sohasem papírról olvasta előadásait, hanem szabadon adta elő, de oly tökéletesen, hogy egy perc fennakadás sem zavarta meg előadását, s mindenki érezte, hogy mondataiban minden igekötő, névmás, rag, szórend a maga helyén van, folyamatos, szép, művészién kicsiszolt magyar nyelven.”⁶

Gyalókey fő tevékenysége a XV–XIX. századi magyar hadtörténelem egyes eseményeinek hadtudományi–stratégiai szempontú feldolgozása volt. A két világháború közötti időszak nagy hadtörténész generációjából (Markó Árpád, Pilch Jenő, Berkó István) az ő kutatási és publikációs ténykedése fogta át talán a legnagyobb időkeretet (ide nem számítva az olyan műkedvelőket, mint Erdélyi Gyula, Breit/Bánlaky József vagy Julier Ferenc). Emellett igen termékeny szerző is volt: csak a *Hadtörténelmi Közlemények*ben 43 tanulmánya és forrásközleménye, valamint 27 könyvismertetése jelent meg;⁷ hasonló számú publikációval egyedül Gömörly Gusztáv dicsekedhetett, az ő írásai között azonban többségben vannak a rövid forrásismertetések.

Munkássága tematikai szempontból is igen sokszínűnek volt mondható. Első jelentős munkáját az utolsó nemesi felkelés Bihar megyei vonatkozásairól írta 1902-ben, de később is több tanulmányt írt az 1797–1809 közötti inszurrekciók történetéről. Más területen is szívesen foglalkozott szűkebb pátriája történetével: két tanulmányában is tárgyalta az 1604. évi Bihar megyei hadjárat történetét, írt Nagyvárad 1660-as ostromáról,

³ Ács 1990. 165–187. o.

⁴ Életrajza: A magyar tüzér fényképcarnoka. Tábornokok, törzstisztek, főtisztek és zászlósok. Összeállította Reé László. In: *Felszeghy – Reé* é. n. 4. o.; *Markó* é. n. II. k. 1146–1147. o.

⁵ Dienes 1958. 240–243., 382–384. o.

⁶ *Markó* 2014. I. k. 130–131. o. Vö. még: *Markó* 2014. I. k. 119., 125–126., 155., 173. o.

⁷ *Kovalecsik – Rázsó – Vinczai – Windisch* 1956. 34–37. o.

a várat sikertelenül visszafoglalni akaró Rákóczy Lászlóról, s egyik utolsó tanulmányában a váradi vár történetét írta meg.

1926-ban a *Mohács-émlékkönyv*ben is ő írta meg a csata történetét, amivel elég komoly rendet vágott az addigi szakirodalomban,⁸ ugyanebben az évben foglalkozott a Brodaries István-féle csataleírásban említett Földvár község lokalizálásával, de ő közölte egy cseh krónika részletét is a mohácsi vésről.

A Domanovszky Sándor által szerkesztett *Magyar művelődéstörténet*ben ő írt nagyívű áttekintést a XVI–XVII. századi végvári harcokról.⁹ A *Mátyás-émlékkönyv*ben Mátyás hadvezéri ténykedéséről készített összefoglalót, s úgy tűnik, a két világháború közötti reprezentatív, két különböző cím alatt megjelent hadtörténeti összefoglalóban (*A magyar katona – vitéségünk ezer éve*, illetve *A magyar katona vitéségének ezer éve*) neki jutott a magyar honfoglalás és a középkor története 174 oldal terjedelemben, s talán ő foglalta össze a visszafoglaló háborúk történetét is. De a m. kir. Honvédség történetét bemutató kötetben is helyet kapott a honvédség újrafelállításának előzményeit bemutató összefoglalóval.¹⁰

Ugyanakkor érdekes, hogy az első világháborús súlypontú fegyvernem-történeti összefoglalók szerzői gárdájából (*A magyar huszár; A magyar gyalogság; A magyar tüzér; Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban*) kimaradt, csakúgy, mint a Lukinich Imre és Markó Árpád szerkesztette *Sorsdöntő csaták Marathontól a második világháborúig* című kétkötetes reprezentatív munkából is. Ugyanakkor a szintén első világháborús súlypontú hadifogság-történeti reprezentatív kiadványban ő írta meg az 1914 előtti korszak történetét.¹¹

Foglalkozott Bethlen Gábor hadvezéri tevékenységével, illetve Zólyomi Dávid 1631–1632. évi, a Felső-Tisza-vidéki parasztmozgalom leverésében játszott szerepével is. Az inszurrekciós téma mellett írt néhány más tanulmányt és forrásközleményt a francia forradalmi és napóleoni háborúk magyar vonatkozásairól.

Legjelentősebbek azonban kétségkívül az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc hadtörténetéről, azon belül főleg a Bem tevékenységéről, illetve az erdélyi hadjárat történetéről írott tanulmányai és két kismonográfiája. Miután apja, Gyalokay Lajos volt az, aki megmentette az erdélyi hadsereg levéltárának egy nem jelentéktelen töredékét, benne több tucat hadrenddel és létszámkimutatással, Gyalokay Jenő komoly előnyben volt az első világháború témájában is a korszak más kutatóival szemben. A szabadságharc katonai iratanyagának érdemi részét ugyanis ekkortájt még a bécsi császári és királyi Hadilevéltárban (Kriegsarchiv), illetve a Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) őrizték hét pecsét alatt. Noha a Nemzeti Múzeum levéltára nem jelentéktelen mennyiségű szabadságharcos katonai iratanyagot őrzött, azonban ez nemigen volt rendezve, s éppen az erdélyi hadjáratmal kapcsolatban meglehetősen hiányos volt.

Így Gyalokay Jenő már 1918 előtt több komoly tanulmánnyal jelentkezett e tárgyban. Ilyen volt a délvidéki hadszíntér első jelentős magyar sikeréről, a perlaszi szerb tábor 1848. szeptember 2-i bevételéről a *Századok* hasábjain megjelent tanulmánya, amely-

⁸ Gyalokay 1926. 193–276. o.

⁹ Gyalokay é. n. (a) 214–254. o.

¹⁰ Gyalokay 1928. 13–23. o.

¹¹ Gyalokay é. n. [1931.] 22–39. o.

ben az apja kézírásában fennmaradt hivatalos magyar hadijelentést és annak mellékleteit hasznosította.¹² Szintén Gyalókey tollából jelent meg ugyanitt Görgei hadvezéri tevékenységének egyik első, néhol talán túl kemény, de politikai előítéletektől mentes elemzése is a tábornok halála után.¹³

Szintén apja irathagyatékát hasznosította az 1849. július 31-i segesvári ütközetről szóló tanulmányában, amelyben igyekezett rendet tenni a sokféle, egymásnak ellentmondó csataleírás és a főleg Petőfi halálára vonatkozó visszaemlékezés dzsungelében.¹⁴ A következő évben egy forrásközleményben az aradi Csány-levéltár néhány, az erdélyi hadjárat történetére vonatkozó okmányát publikálta.¹⁵ 1915-ben az erdélyi hadsereg 1849. júniusi létszámviszonyait kísérelte meg rekonstruálni, szintén a családi levéltárakban őrzött hadrendek, illetve az aradi Csány-levéltár anyaga alapján. A tanulmány módszertani szempontból máig is példaszerű, s alapvetően megbízható képet adott az erdélyi hadsereg létszámáról és elosztásáról az orosz betörés előtti időszakban.¹⁶ 1916-ban az 1849 nyári harcok egy újabb részletét, a nagyszebeni hadosztály június végi felbomlását, 1918-ban pedig Bem 1849. július végi moldvai hadjáratát dolgozta fel; mindkettőben nagy hasznára voltak a birtokában lévő hadrendek és iratok.¹⁷

1918-at követően az elsők között vetette bele magát a bécsi hadilevéltári kutatásokba. Megjelent tanulmányai alapján úgy tűnik, hogy elsősorban az 1848–1849. évi erdélyi hadiesemények, azon belül Bem tevékenységének szisztematikus feldolgozása állhatott szándékában.

Ugyanakkor nem tudott ellenállni a csábításnak, ha más, fontos kérdések rendbe tételének lehetősége került elébe. Így például 1926-ban akadémiai levelező taggá választását követően tartott székfoglaló előadásában mindmáig megnyugtató módon tisztázta az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközettel kapcsolatos legfontosabb vitakérdést, tudniillik hogy Görgei utasította-e Nagysándor József vezérőrnagyot, az I. magyar hadtest parancsnokát arra, hogy Debrecennél megütközzön az orosz főerőkkel. E tanulmányában Gyalókey az 1848–49-es történeti irodalomban addig meglévő egyoldalúságokat arra vezette vissza, hogy a Görgei-vádlók bármit állíthattak, hiszen „mindaz, ami az ellenvéleménynek biztos alapot adhatott volna, Bécsben zár alatt volt. A bizonyíték nélküli cáfolatnak pedig nem volt meggyőző ereje, a legképtelenebb állítással szemben se.” A Görgei-kérdéssel kapcsolatban tehát az olvasók hitén múlt a közvélemény ítélete. „Mint hogy azonban a vádlott, közvetve vagy közvetlenül legtöbbször az a Görgey volt, akinek homlokára az árulás bélyegét kellett sütni: természetes, hogy a védőket a sokkal számosabb és hangozóbb vádlók rövidesen letorkollták.” Ennek az áldatlan harcnak főleg az igazság adta meg az árát. „A be nem bizonyított, de meg se cáfolt állítások nagy része a valóság látszatával ment át a köztudatba, s onnan később a szakszerű hadtörténelmi irodalomra is visszahatott.” Gyalókey szerint a bécsi levéltári anyag felszabadulása után „az olyan sokáig lap-pangott igazság lassacskán utat tört magának”, de még sokáig fog tartani, „amíg a hosszú

¹² Gyalókey 1915. 274–287. o.

¹³ Gyalókey 1916a. 444–476. o.

¹⁴ Gyalókey 1913. 129–151. o.

¹⁵ Gyalókey 1914. 349–354. o.

¹⁶ Gyalókey 1915b. 71–114. o.

¹⁷ Gyalókey 1916b. 150–187. o.; Gyalókey 1918. 237–253. o.

évtizedeken át megcsontosodott tömérdek balhítt a hivatalos okmányok perdöntő erejével el tudjuk oszlatni.”¹⁸

Tanulmányait általában hosszabb-rövidebb okmánytárral is kiegészítette, de többnyire névtelenül vagy betűjellel megjelent forrásközlemények tucatjait is közzétette a szabadságharc időszakáról.¹⁹

Az 1920-as évektől folyamatosan publikálta két kismonográfia előtanulmányait. Előbb az 1849. február-márciusi erdélyi harcok történetét dolgozta fel az első orosz intervenciótól Erdély felszabadításáig; maga a kismonográfia 1931-ben látott napvilágot.²⁰ A második, sokkal nagyobb ívű munka Bem 1849 nyári hadműveleteinek feldolgozása lett volna. Ennek három részletét már 1918 előtt publikálta, további részeit pedig a két világháború között írt meg. Lelkiismeretességét mutatja, hogy bécsi kutatásai alapján átdolgozta a segesvári ütközettel kapcsolatos tanulmányát.²¹ Láthatólag valósággal tobzódott a megnyílt bécsi levéltári anyagban, ezzel magyarázható, hogy a háromszéki hadjárat kilenc napját közel 60 oldalban dolgozta fel, a segesvári ütközetről közel 50, a beszercei hadosztály harcairól pedig közel száz oldalt írt; ez utóbbi tanulmány volt egyébként akadémiai rendes tagi székfoglalója is.²² Ilyen részletességű és alaposságú feldolgozás mellett nehezen haladt az anyaggal, ezért a tervezett nagy munka helyett csak egy népszerű, jegyzetek nélküli kismonográfiát tett közzé a témáról.²³ Csak sajnálni lehet, hogy nem írta meg szaktanulmányban a háromszéki hadjárat nagyobb részét, a brassói hadosztály megsemmisülésének történetét, vagy Bem utolsó, 1849. augusztusi nagyszebeni támadását, illetve az erdélyi hadjárat befejezését.

Magáról Bemről még 1922-ben tett közzé egy jól sikerült életrajzi vázlatot, de neki köszönhetjük a Magyar Országos Levéltár azóta megsemmisült, Bemre vonatkozó családi és személyi iratainak közzétételét is.²⁴ Az egész erdélyi hadjárat feldolgozásának igényére mutat Puchner Antal altábornagy 1848. novemberi jelentésének közzététele, vagy az 1849. júniusi havasi hadjáratra, illetve Kazinczy-hadosztályra vonatkozó válogatott dokumentumok közzététele is.²⁵

Itt közölt visszaemlékezése nem szaktanulmány, hanem azoknak a történeteknek a feljegyzése, amelyeket apjától, Gyalokay Lajos századostól gyermek- és ifjúkorában hallott a forradalom és szabadságharc egyes szereplőiről és eseményeiről. Mindennek már csak azért is örülnünk kell, mert Gyalokay Lajos a segesvári ütközetről írott visszaemlékezésében meglehetősen röviden intézte el 1848–49-es ténykedésének ismertetését, de a fia

¹⁸ *Gyalóky* 1927. 48–82. o., az idézet: 48–49. o. Később még egy kisebb közleményben visszatért a témához. *Gyalóky* 1943. 202–204. o.

¹⁹ *Gyalóky* 1924a. 165–168. o.; *Gyalóky* 1925a. 179–187. o.; *Gyalóky* 1925b. 367–369. o.; *Gyalóky* 1925c. 534. o.; *Gyalóky* 1931a. 130–131. o.; *Gyalóky* 1933. 103–110. o.; *Gyalóky* 1937a. 265–278. o.; *Gyalóky* 1938. 109–116. o.

²⁰ *Gyalóky* 1921–1922. 625–662. o.; *Gyalóky* 1929. 239–256. o.; *Gyalóky* 1930a. 161–206. o.; *Gyalóky* 1930b. 389–397. o.; *Gyalóky* 1931b.

²¹ *Gyalóky* 1932. 187–235. o.

²² *Gyalóky* 1922. 193–221. o.; *Gyalóky* 1922–1923. 56–114. o.; *Gyalóky* 1924b. 60–89. o.; *Gyalóky* 1934. 214–220. o.; *Gyalóky* 1937b. 1–96. o.

²³ *Gyalóky* é. n. (b)

²⁴ *Gyalóky* 1922b. 485–517. o.; *Gyalóky* 1923a. 187–194. o.

²⁵ *Gyalóky* 1923b. 334–341. o.; *Gyalóky* 1938. 109–116. o.; *Gyalóky* 1939. 258–260. o.; *Gyalóky* 1941. 246–261. o.

által feljegyzett emlékezesekben részletesen szól az 1848 nyári és őszi bánsági hadieseményekben játszott szerepéről, vagy például az 1849. február 9-i piski ütközetről.

De nem érdektelenek azok az epizódok sem, amelyeket az 1850-es évektől Biharon élő Gáspár András vezérőrnagyról, Pálffy Móricról, Beöthy Ödönről, Kazinczy Lajosról, az erdélyi hadsereg egyes tisztjeiről vagy magáról Bemről elmondott. A feljegyzések azt mutatják, hogy Gyalokay Jenő tiszttában volt azzal, miszerint a forradalom és szabadságharc eseményei a magyar oldalon sokkal rosszabban dokumentáltak, mint a másikon, s a kutatók felelőssége, hogy ne csupán az okmányokat, hanem a még élő szemtanúk beszámolóit is megőrizzék.

Noha a szabadságharc honvédeként még a XIX. század végén is jócskán éltek szellemi frissességüket megőrzött fontos szemtanúk, sajnálatosan kevés történésznek vagy publicistának jutott eszébe, hogy az ő emlékeiket megörökítsék. Gyalokay Jenőn kívül a 3. szegedi honvédzászlóalj történetét feldolgozó – szintén Bihar megyei – Hegyesi Márton élt azzal a lehetőséggel, hogy még kikérdezhesse a zászlóalj élő tagjait; s ő volt az, aki az írásos és szóbeli beszámolók alapján megbízhatóan tisztázta Vasvári Pál halálának körülményeit.²⁶ Meg kell még említenünk a függetlenségi párti publicista és író Mórincz Pált is, aki tucatnyi huszár, honvéd és tüzér szóbeli beszámolóját foglalta írásba.²⁷ De ide sorolhatjuk a pályakezdő történész Marczali Henriket is, aki a XIX. századi magyar történelem megírásához kikérdezte a reformkor és 1848–49 jó néhány élő szereplőjét.²⁸

A szöveget a jelenlegi helyesírási és központozási szabályok szerint közlöm; Gyalokay Lajos tévedéseit a jegyzetanyagban igazítottam ki. A jegyzetekben közölt honvédtiszti életrajzok Bona Gábor életrajzi adattárain alapulnak.²⁹

FORRÁSKÖZLÉS

Gyalokay Jenő: Visszaemlékezések

Gáspár Andrásról

Érdekes, tipikus alakja volt szabadságharcunknak G. A., ki egyszerű csizmadia legényből pusztán saját érdemei és tehetsége révén tábornokságig emelkedett. Igazi mintaképe volt a magyar huszárnak, a minőről manapság legfeljebb meséskönyvekben olvashatunk, óriási testi ereje és vakmerőségig menő bátorsága egyaránt ismertté és félelmetessé tették ellenségeink előtt, „Nem mondta az sohasem, hogy *előre!* hanem: *utánam!*” – mesélték róla huszársjai kis vasszigora s ugyancsak huszáros szólásmódjai daczára is, bámulattal és őszinte ragaszkodással voltak eltelve vezérük iránt.

Arcát még fiatalkorában a himlő barázdálta össze, éppen ezért, nem szenvedhette a lányarcú, fehér bőrű legényeket, s kinézésük fölött érzett, megvetésének itt le nem írható kacskaringós mondasokkal szokott, volt kifejezést adni, míg a magához hasonló ragyás arcúakkal „szépen beszélt”, csupán a „komisz dög” ékes titulussal tisztelte meg őket.

Egy roham alkalmával G. A. tüzes paripája jó messzire vitte huszársjai elé. („Tudja Lajos öcsém úgy volt, az – mesélte az édesapámnak –, hogy nekem valamivel jobb lovam volt, mint a többieknek, hát elől jártam vele.”) Ennek következtében a szembe rohanó vértések már-már körülfogták,

²⁶ Hegyesi 1898.; Hegyesi 1893a. 41–43., 67–68. o., 84–85. o.; Hegyesi 1893b. 149–152., 158–161. o.

²⁷ Mórincz 1900.

²⁸ Marczali 2000.

²⁹ Bona 1998–1999. I–II. k.; Bona 2008–2009. I–II. k.; Bona 2015. I–II. k.

huszárjai vezérüket veszélyben látva, segélyére siettek, s egyikük, egy káplár éppen a vezénylő daliás fiatal vértés kapitányt szemelte ki magának. („Egyszerre csak odadöcög mellém a káplár egy pár emberrel” – beszélt G. „s neki akar vágni egyenes a tisztnek”). „Coki, piszkos! ez az én porcióm!” – rivallt reá G., s a káplárt félrelökve, nekiugratott ellenfelének, kinek sem kardja, sem sisakja nem volt, képes az óriás erővel mért kardcsapást felfogni. Széthasított koponyával, holtan bukott le lováról.³⁰

Közismert dolog, hogy G. az ápril [sic!] 14-iki függetlenségi nyilatkozat után letette a kardot, s nem harcolt többé. Sokan kizárólag ennek a körülménynek tulajdonítják, hogy kegyelmet nyert, holott abban egykori ezredesét Liechtenstein herceg lovassági tábornokot³¹ illeti az oroszlátrész.

Liechtenstein ugyanis midőn megtudta, hogy a többiekkel együtt G-t is halálra ítélték, személyesen kért ő felségénél számára kegyelmet, mit a császár, dacára annak, hogy Liechtenstein az udvarnál persona gratissima³² volt, kereken megtagadott.

Liechtenstein erre leoldotta kardját, s öfelsége elé az asztalra tette, kijelentvén, hogy nem szolgál tovább egy percig sem, ha Gáspár kegyelmet nem nyer. – Ez végül hatott. „Tartsa meg a kardját, kedves Liechtenstein” – szólott a császár – „az Ön kedvéért megkegyelmezek a G. életének”. – Így történt aztán, hogy a halálos ítélet 10 évi várfogságra lett változtatva, melyet utóbb tetemesen leszállítottak.³³

Gr. Pálffy Móricról³⁴

A bécsi kormány 1861-ben mindenáron magyar mágnást akarván helytartóként, az ország élére állítani, választása jobb hiányában Pálffy M-ra esett, aki máskülönben katona, de úgy képzettségénél, mint modoránál s egész fellépésénél fogva csak amolyan „anyámasszony katonája” volt. Erről a híres férfiről akarok egy kis apróságot elmondani.

Egy reggel valamelyik segédtsíztje kissé későn talált jönni, s a másik segédtsíztet, sejtve a szobában, beszólt az ajtón:

– Itt van már a vén nyafogó számár?

– Igen, igen – szólalt meg Pálffy, vőn történetesen ő volt a segédtsízt a szobába. – A vén nyafogó számár itt volna, de maga nem volt itt idején!

Egy társaságban ötletek- és eszmékről folyt a beszéd.

„Nekem is jönnek gyakran jó gondolataim – meséli P. – éjjelenként, ha nem tudok aludni. Olyankor aztán felverem a feleségemet, ki azonnal gyertyát gyújt, és púrt ad élem, hogy gondolataim megörökíthessem, melyeket aztán reggel a szerkesztősébe küldök. És képzeljék uraim, a szerkesztő azt meri nekem izenni, hogy az én gondolataim ostobák!”

³⁰ Nem azonosítható be egyértelműen, hogy az említett epizód mikor történt. Gáspár 1848. december 30-án Móránál, majd 1849. február 28-án Mezőkövesdnél került szembe cs. kir. vértesekkel. Az előbbi ütközetben csupán Rudolf Schaffgotsch vértés százados esett el, de őt Kun Béla, az 1. (Császár) huszárezred hadnagyá vágtá le. Mezőkövesdnél a 2. (Sunstenu) és a 8. (Porosz herceg) vérteszeredek nem volt tiszti rendfokozatú elesettje.

³¹ Liechtenstein, Franz herceg (1802–1887), Troppau és Jägerndorf hercege, Rietberg grófja, cs. kir. altábornagy, korábban a 9. (Miklós) huszárezred parancsnoka, 1848-ban előbb a cs. kir. főserg lovashadosztályának parancsnoka, majd az 1. hadtest hadosztályparancsnoka, végül a tartalék hadtest parancsnoka, lovassági tábornokként hal meg.

³² Kegyen álló személy.

³³ A történet egyike a Gáspár enyhébb ítéletéhez kapcsolódó legendáknak. A történet már csak azért sem lehet igaz, mert Franz Liechtenstein herceg, altábornagy az ítélethozatal időszakában Budapesten tartózkodott, ő helyettesítette a Komárom alatt tartózkodó Haynaut a hadsereg-parancsnokság élén. (Egy másik verzió szerint Gáspárt azért nem ítélték halálra, mert 1848 előtt ő volt Ferenc József főherceg lovaglótanára.) Gáspárt valójában azért nem ítélték halálra, csupán várfogságra, mert a hadbírótság előtt azt vallotta, miszerint a trónfosztás és a függetlenség 1849. április 14-i kimondását követően politikai okokból hagyta el az aktív szolgálót, s védekezésének a hadbírótság hitelt adott. Lásd erre a periratokat, közli: *Katona* é. n. 378–379., 402–404., 423., 432., 439., 442–443., 445–446. o. Vö.: *Hermann* 2005. 74–79. o.

³⁴ Pálffy Móric (1812–1897), 1848-ban cs. kir. őrnagy, 1849-ben Haynau tábornagy szárnysegéde, majd csendőrségi alezredes, később az 1. huszárezred ezredese, 1861–1865 között Magyarország helytartója. Élete végén cs. (és) kir. altábornagy, a főrendiház tagja, cs. és kir. kamarás.

A harmadik, szintén igen jellemző dolog abból az időből való, mikor P. Bihar megyében Bihar megyében körútja alkalmával Székelyhídra is ellátogatott. Nagyban készült a bevonulás megtekintésére a csokaji bíró is, kis Csokaj akkori földesura Fényes Kálmán megbízott, hogy neki a látótakról híven referáljon.

– Na, mit látott Székelyhídon? – kérdi Fényes a hazatérő bírót.

– Uram! – felel ez nagy kesernyésen – nincs nekem szerencsém a grófokkal!

– Hogy-hogy?

– Három eleven gróft láttam életemben, az egyik volt gróf Pongrácz, a másik gróf Haller, a harmadik meg ez a bolondos helytartó, hanem annyit mondhatok, hogy a háromért összevéve nem adnék egy pipa dohányt!

Bemről (pótlékkal a füzet végén)

Valósággal legendaszerű alakká nőtte ki magát Bem apó, a csúf kis öreg lengyel, de nem is ok nélkül, mert az erdélyi hadjáratban maroknyi seregével a legváltásosabb körülmények között is csodákat tudott művelni, melyekkel úgy magának, mint a magyar honvédségnek soha el nem évülhető hírnevet és becsületet szerzett.

Hogy minő varázsa volt a Bem nevének, s mily készséggel teljesítették mindenütt parancsait, bizonyítja az alábbi történet. Édesapám, ki akkor segédtszjtje volt, Bem valami sürgős ügyben az örmények fő fészkebe, Szamosújvárra küldte, egyszer s mindenkorra írásbeli nyílt parancsralátván el, melynek alapján magának bárhol is előfogatot rekvirálhatott. Szamosújváron szintén előfogatra lévén szüksége, a városházára ment.

– Hol van a főbíró? – kérdi a kapuban unatkozó hajdútól.

– Odafönn! Ülésben van – feleli az amúgy foghegyről. Édesapám felment a tanácsterembe, hol csakugyan az egész kupaktanácsot együtt találta. Bemutatván magát a főbírónak, előadta kérelmét.

– Hm! – szólal meg a főbíró fel sem állva – hát még mi nem kellene? Minden inci-finci tisztcskének előfogat! Hogy is ne! Abból semmi sem lesz! – Édesapám felelet helyett előmutatta a Bem rendeletet. A főbíró kirúgta maga alól a széket.

– Ezer bocsánatot kérek méltóságos kapitány úr!... nem tudtuk kihez van szerencsénk! ... tessék helyet foglalni... lesz... rögtön... a magam kocsiját adom oda!

A székelyek azt tartották Bem apóról, hogy nem fogja a golyó, az öreg, úgy látszik, maga is ebben a hitben leledzett, dacára annak, hogy teste, még a lengyel szabadságharc idejéből, tele volt sebekkel, melyek minduntalan felpattantak, úgyhogy ha csak pár napig is nem vehetett fürdőt, seblázat kapott, mit olyankor arcának szokatlan pirossága azonnal elárult. Hogy sebeit a meghűléstől oltalmazza, a prêmes bekecsen felül köpenyegét balról panyókára vetve, a jobb vállán összegombolva hordta. Ez, valamint a fekete viaszos vászonnal bevont csákó jellemezte öltözetét a téli hadjárat alatt. Így van megörökítve édesapámnak egy – sajnos befejezetlen – rajzán, melyet a piski csatáról készített.³⁵ A szászvárosi ütközetben jobb közép ujját ellőtték az öregnek, s miután a seb üszkösödni kezdett, az ujj két első ízét le kellett vágni. Az erdélyi nők a kötést, melyet Bem csonka kezén hordott, szétdarabolva ereklyeként osztották szét maguk között.

Egy ütközetben édesapám, miután egy golyó nagyon közel füttyült el a füle mellett – akaratlanul is félrekapta a fejét. „Bücken sie sich nicht, mein bester – biztatta Bem mosolyogva, „für uns ist, noch keine Kugel gegossen!”³⁶

³⁵ A kép jelenleg nem ismert, csupán az a Bemről készült befejezetlen portré, amit Gyalókey Jenő egyik munkájának mellékleteként közölt. *Gyalókey* 1931b. 54. o.

³⁶ Ne hajlongjon, kedvesem, számunkra még nem öntöttek golyót! (ném.)

Hogy mily kevésre becsülte az osztrák vezérek képességét, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amidőn megtudta, hogy Besztercénél Urban³⁷ és Jablonski³⁸ egyesült ereje áll vele szemben, csupán annyit mondott: „Umso besser, wenigstens sind zwei Eseln beisammen.”³⁹

De azért még a legyőzött ellenséggel szemben is lovagias volt, s nem tartozott azok közé, kik elesett ellenfeleiket sárba tiporva megrugdossák, mert amidőn Nagyszeben bevétele után Puchner⁴⁰ összes rendjelei kezébe kerültek, egy huszártiszt által meleg hangú levél kíséretében utána küldte azokat, kiemelve levelében, hogy csak lovagias kötelességének tesz eleget, midőn egy uralkodója szolgálatában megöszült, érdemes katonának rendjeleit visszaszolgáltatta. Azt mondják, az öreg Puchner sírt, midőn a levelet olvasta.

Bem apó jó szívét különben eléggé igazolja a következő apróság is.

Öreg székely paraszt jelentkezett kihallgatásra, s miután Bem magyarul nem tudott, édesapám vitte a tolmács szerepét.

A paraszt nagy szepegve előadja, hogy azért jött, hogy egyetlen fiát, kit elvittek honvédnek bocsátással haza, miután ő már teljesen munkaképtelen. „Na, warum weint der alte?”⁴¹ – kérdezi Bem részvételteljesen, midőn a székely kérése végeztével elpityeredett. Édesapám elmondta a kérelem tárgyát, mire Bem rögtön kiadta a rendeletet, a szóban forgó fiatal honvéd elbocsátására.

Az öreg székely megtudván, hogy kérése meghallgattatott, ismét elérzékenyült.

„Fragen Sie ihn, warum weint er wieder?”⁴² – szólott Bem édesapámhoz, ki erre megmagyarázta, hogy a nem várt jótétemény fölött érzett öröm hatotta meg annyira a székelyt.

A jó öreg Bem apó szeméből kicsordult a könny. „Geben Sie dem armen Teufel zehn Gulden!”⁴³ – szólott aztán, s elbocsátá a parasztot.

Bánáti hadjárat

A forradalom kitörésekor édesapám barátainak tett ígéretét beváltandó, mint közember a bihari önkéntes zászlóaljhoz állott be, mely már 1848. aug. havában Kiss Ernő⁴⁴ támogatására a Bánátba rendeltetett le.

Aug. 20-án délben Perjámoson, este Zsombolyán voltak, honnan édesapámat másnap hajnalban, mint futárt Nagybecskerekbe küldték, hova még aznap este, a lakosság lelkes éljenzésétől kísérve az egész zászlóalj bevonult, mely fölött Kiss Ernő azonnal szemlét is tartott.

21-én reggel éppen midőn a tisztikar Hadik alezredeshez⁴⁵ tisztelegni ment, egyszer csak riadót vertek, mire alig 10 perc alatt az összes századok, teljes hadifelszereléssel jelentek meg a kitűzött helyen – hol még akkor délelőtt kiosztották az éles töltéseket. Délben nagy ebéd volt, melyen édesapám már mint kinevezett hadnagy vett részt. Ekkor történt, hogy tisztitásai édesapámat, ismerve

³⁷ Urban, Karl (1802-1877; 1851-től von, báró), cs. kir. alezredes, a 17. (2. román) határőrezred ideiglenes parancsnoka, 1849-ben ezredes, az észak-erdélyi cs. kir. csapatok parancsnoka, 1849 nyarán a Grotenhjelmhadosztály mellett működő cs. kir. különítmény vezetője. 1850-től vezérőrnagy, 1857-től altábornagy. Öngyilkos lesz.

³⁸ Jablonsky Edler von Wittehohe, Gustav (1796-1873), cs. kir. ezredes, dandárparancsnok az erdélyi cs. kir. hadtestben.

³⁹ Annál jobb, legalább két számár van együtt. (ném.)

⁴⁰ Puchner, Anton von, báró (1779-1852), cs. kir. altábornagy, erdélyi főhadparancsnok, az erdélyi cs. kir. hadtest parancsnoka, 1849. március 13-tól tábornagy, később az Ijász-testőrség parancsnoka.

⁴¹ Na, miért sír az öreg? (ném.)

⁴² Kérdezze meg, miért sír ismét? (ném.)

⁴³ Adjon a szegény ördögnek tíz forintot! (ném.)

⁴⁴ Kiss Ernő (1799-1849), a cs. kir. 2. huszárezred ezredese, a szabadságharcban 1848. október elejétől honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy, a bánági csapatok parancsnoka, 1849 januárjától országos főhadparancsnok. A cs. kir. hadbíróóság halálra ítéli, és 1849. október 6-án Aradon kivégzik.

⁴⁵ Hadik Gusztáv (Ágoston), gróf (1801-1873), nyugalmazott cs. kir. alezredes, 1848. június 19-től nemzetőr alezredes, december 1-jétől honvéd ezredes, 1849. január végétől a szegedi hadosztály, májustól a tartalék hadtest egyik hadosztályának parancsnoka. Várfogságot szenved.

a jeles szónoki képességét, felszólították, hogy előbb Bechtold⁴⁶-, Kiss- és Riczkóért⁴⁷ egyszerre, azután pedig Kiss Ernőért külön mondjon pohárköszöntőt. Ez utóbbit főleg a huszártisztek zajos tetszés- és éljenzéssel fogadták.

A zászlóalj még ugyanaznap Zsigmondfalvára menetelt.

Szeptember 1-jén ismét Becskerekre küldték édesapámat, itt értesült a másnapra tervezett támadásról, melyből kifolyólag még aznap este az ernesztházai út elsáncolására és védelmére rendelték ki. Másnap hajnalban támadta meg Kiss Ernő a szerbek megerősített táborát Perlasz mellett, s kemény harc után ki is verte őket onnan. Itt nyerte édesapám a tűzkeresztséget, jól emlékszem gyakran mesélte, milyen rémitő látvány volt neki, midőn tőle számítva a harmadik embernek elütötte a fejét egy ágyúgolyó, s a fej nélkül maradt törzs, melyből vastag sugárban szökött ki a vér, ide-oda ingadozott, mielőtt elbukott volna.

Az ütközet után csakhamar főhadnaggyá lón előléptetve, s szept. 5-én Vetter⁴⁸ és Riczkó felszólítása folytán az ütközetről szóló hivatalos jelentéseket ő fogalmazta, 6-án pedig a bihari zászlóalj nevében ő válaszolt Beöthy Ödönnek.⁴⁹ Részt vett továbbá szept. 12-én az aradáci, okt. 8-án a zsigmondfalvai, s október 14-én a nagykikindai ütközetben, s 14 heti táborozás után zászlóaljával Nagyváradra tért vissza.

Dévai támadás

Az 55. honvéd zászlóalj, más csapatokkal egyesülve, Beke ezredes⁵⁰ vezérlete alatt 1849. febr. 5-én Brádról Dévára rendeltetett.⁵¹ Alig tértek nyugodni, midőn az orgyilkosok módjára belopódzott oláhok, felhasználva a magyarok kimerültségét és szétszórt elszállásolását, mindenféle öldöknéi kezdtek a honvédeknek.

Többek között egy Irófi nevű honvédet említett édesapám, kinek úgy döfték a lándzsát szájába, hogy az hátul a tarkóján jött ki. Édesapámat, vele elszállásolt társaival együtt szerencsére

⁴⁶ Bechtold, Philipp von, báró (1786–1862), cs. kir. altábornagy, 1848. június 14-től a délvidéki magyar csapatok parancsnoka. 1848. szeptember elején lemond tisztéről, elhagyja az országot. 1848 telétől a Magyarország ellen felvonuló cs. kir. főszereg soraiban harcol, 1849 nyarán egy lovashadosztály parancsnoka. 1849. augusztus 6-án Haynau elmozdítja beosztásából.

⁴⁷ Riczkó (Ignác) Károly (1816–1849), cs. kir. huszárfőhadnagy, 1848. július 21-étől Bihar megye nemzetőr őrnagya, november végétől honvéd ezredes az erdélyi hadszíntéren, egy ideig az észak-erdélyi csapatok parancsnoka, majd danárparancsnok Bem parancsnoksága alatt. December végétől a beszercei katonai körzet parancsnoka, hősi halált hal 1849. február 18-án a királynémeti ütközetben.

⁴⁸ Vetter Antal (1803–1882), cs. kir. alezredes a 37. (Máriássy) gyalogezredben, szeptember 22-től honvéd alezredes, november 5-től vezérőrnagy, Kiss Ernő távollétében a bánsági csapatok főparancsnoka, majd a honvéd vezérkar szervezője. 1849. március 8-tól altábornagy, március 30-ig a főszereg fővezére, a hónap végén megbetegszik. 1849. június 7-től a déli hadsereg fővezére, augusztus elején lemond. Emigrál, 1867-ben hazatér. Életrajza: *Bona* 1987. 329–330. o.

⁴⁹ Beöthy Ödön (1796–1854), reformpolitikus, 1848–49-ben Bihar vármegye főispánja, szeptembertől délvidéki, majd decembertől 1849 januárjáig erdélyi főköormánybiztos, 1849 júniusától a berettyóújfalusi kerület képviselője, számfelletti huszár ezredes, kiszemelt bukaresti konzul, a hétszemélyes törvényszék első alelnöke. Emigrál.

⁵⁰ Beke József (1791–1878), kilépett cs. kir. főszázados (1810–1848. márc. 1. a 15. határőrezredben szolgált). 1848 nyarán a háromszéki Erdővidék nemzetőrségének parancsnokává választják. Októberben Vay Miklós erdélyi királyi biztos őrnaggyá nevezi ki. Ősszel részt vesz a Székelyföld védelmében. Mozgósított nemzetőreivel 1849 tavaszán, és az orosz csapatok júniusi betörését követően ismét harcfeleadatokat lát el. 1851 májusában Nagyszébenben halálra, ill. 2 év várfogságra ítélik. Büntetését Josefstadtnban tölti le. A kiegyezés idején baróti birtokán él.

⁵¹ Beke serege január 20-án 3 század (600 fő) honvédből, köztük a bihari 55. honvédzászlóalj 5. (más adat szerint 6.) századából, a 27. honvédzászlóalj 4. századából, a 69 főnyi zarándi mozgó nemzetőrségből, a bihari mozgósított lovas nemzetőrség 400 lovasából, valamint egy gyenge ütegből (5 löveg) állott. Ez az erő Belényesen át Nagyhalomgyra, majd onnan január 20-án Kőrösbányára indult. Január 19-én vonult be Nagyhalomgyra a Gaál Miklós ezredes, az aradi ostromsereg parancsnoka által Gál László őrnagy parancsnoksága alatt kiküldött erősítés, a 14. (1. székely) határőrezred 1. zászlóalja, 2 löveg, valamint a 14. (Lehel) huszárezred ezt fedező osztaga. Gál és Beke csapatainak egyesült létszáma 2150 fő volt, 350 lóval.

még idejekorán felköltötte valaki. Természetesen első dolguk volt, hogy valamiképpen fellármázzák a várost, ennél fogva azonnal az ágyúparkhoz siettek, hogy lövéssel adjanak jelt a veszedelemről. Útjukban egy elrejtőzött oláh csapat rájuk is lőtt, de nem talált, valamennyi golyó fejük felett fűrődött a falba.

– Meg van töltve az ágyú? – kérde édesapám az ágyúparkhoz érve az alarmágyúnál őrt álló tüzértől.

– Meg!

– Süsse el rögtön!

– Nem szabad az ezredes úr parancsa nélkül!

– Én vagyok az ezredes, parancsolom, hogy süsse el!

Látván, hogy a tüzér még mindig habozik, kivette pisztolyát s reá szegezte:

– Főbe lövöm, ha el nem süti! – Ez végre használt. Az ágyúlövésre, s az azt követő általános riadalomra az oláhok az éj sötétsége által fedezve kerekét oldottak.

Piski, 1849. febr. 9.⁵²

Az ütközet kezdetén édesapám századával együtt egy fűzesben állott, hova a szembenálló osztrákok meglehetősen élénken ágyúztak. A honvédek élcelődni kezdtek, látván, hogy az osztrákok golyói fejük felett, jó magasan szállnak tova. De ez a vaktában való lövöldözés nem sokáig tartott, egyszerre csak a fűzfák felső ágait kezdték tördelni az ágyúgolyók, s kisvártatva derékon találva dőlt ki egy fűzfa, mely alól édesapám éppen hogy eltávozott. „Feküdj!” – vezényelte embereinek, kiknek most már elment az élcelődéstől a kedvük, és nem is ok nélkül, mert már a következő pillanatban az édesapám szakasza közé csapott egy ágyúgolyó. A közel levők ijedten ugráltak fel fekvőhelyükről, példájukkal magukkal ragadva a többieket is. Alighogy a rendet helyre állították, s a legénységet ismét lefektették, édesapám is megsebesült, combját találta, szerencsére azonban csak horzsolta egy ágyúgolyó, s bár, ha a sérülés látszólag nem volt valami nagyon jelentékeny, mindamellett huzamosabb ideig tartó bénulást eredményezett. Harcképtelen lévén, szekérrre tették, s kivitték a csatavonalból, s így az ütközet további fázisait csak messziről szemlélhette. (Viaskodás a hídon, lovas harc. Mint viaskodnak a hídon osztrákok és magyarok, s mint taszigálják egymást a korláton keresztül a Marosba. Mint keverednek össze a sűrű füstfellegbe burkolt völgyben a huszárok és chevaulégerék,⁵³ mely utóbbiak közül 93 halott, és sebesült maradt a tusa színhelyén. Ennél a rohamnál hasította be egy közhuszár – a nevét már elfeledem – a sisakon keresztül egész az orráig egy chevauléger koponyáját. Ezután a mestervágás után azonban a derék huszár nem volt többé képes dugóhúzóvá görbült kardját hüvelyébe rejteni.) Pár nap múlva Bem századosa léptette elő.

Nagybátyám, Gyalokay Károly főhadnagy⁵⁴ szintén részt vett a csatában, s ott is esett el, éppen a győzelem pillanatában. Mikor az osztrákok már-már futni kezdtek, századával egy töltés megett állott tartalékban. Hallva, hogy az osztrákok hátrálnak, bántani kezdte a kíváncsiság. „Hadd látom hát, hogy fut a német?” – szolt, s felugrott a töltésre. Abban a pillanatban két puska golyótól mellbe találva holtan esett össze.

A csatára következő éjjel nagy hó esett, mely a csatasíkon hagyott holtakat jóformán teljesen betakarta. Károly bátyámat is csak nagy fekete szakálláról ismerte meg a behavazott hullák között másnap reggel édesapám, kit, mint sebesültet, szekéren szállítottak a sereg után.

⁵² Az 55. honvédszászlóalj 1849. január-februári tevékenységére lásd: *Kemény* 1991. 152–156. o.

⁵³ Könnyűlovások. Az ütközetben osztrák részről a cs. kir. 3. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovasezred századi vettek részt.

⁵⁴ Gyalokay Károly (1808–1849), Gyalokay Lajos testvére, Bihar megye főmérnöke. 1848. november 24-től főhadnagy az 55. honvédszászlóaljban, hősi halált hal az 1849. február 9-i piski ütközetben.

Kétféjű sas a nagyvárad székese gyházon

Majdnem mindenkinek feltűnik, aki Nagyvárad nevezetességeit szemléli, hogy a székesegyház homlokzatán kétféjű sas éktelenkedik, melynek begyében [sic!] minden heraldikai szabály kicsüfölésaképpen Magyarország címere foglal helyet. 1848-ban végre rájöttek, hogy ez a csúnya madár a múlt század kísértete, nem illik sehogyan sem a székesegyházra. Eltávolítása céljából a nagyvárad fiatalság küldöttséget alakított, melybe édesapámat is beválasztották. A küldöttség elment a káptalan fejéhez Tagen nagypréposthoz,⁵⁵ s az ügyet előterjesztvén a sas mielőbbi eltávolítását kérelmezte. A nagyprépost hímezett-hámozott: „Hiszen kérem benne van a magyar címer is” – szólott végre. De a küldöttség nem tárgított, hanem kijelentette, hogy ha szépszerivel el nem távolítják onnan azt a madarat, akkor ők majd erőszakkal szállítják le. A káptalan vére is engedni kényszerült, s a sást levétette, mely azonban az elnyomatás korszakában előbbi helyét elfoglalván, nemzeti önállóságunk hathatós bizonyítékaként mai napig ott dísztelenkedik.⁵⁶

Gyalokay Lajos első beszédje (1847. febr. 12.)

Első beszédje megtartására Beöthy Ödön biztatta fel édesapámat, lelkére kötve úgy neki, mint a többi ifjú szónokoknak, hogy ne valami egérfarknyi mondókával, hanem nagyobb szabású, terjedelmes beszéddel álljanak elő. Mikor édesapámra rákerült a sor, s megkezdé beszédjét, elővette a lámpaláz, ebben a pillanatban saját bevallása szerint legjobban szeretete volna, ha valaki galléron kapja, s kilódítja a gyűlésteremből. De ez a szorult állapot csak másodpercekig tartott. Amint az első egy-két mondaton túl volt, higgadtságát teljesen visszanyerte, s egyvalakinek, aki gúnyolódó hangol közbekiáltott: „Ejnye, de jól betanulta!” Rögtön visszavágta: „En tanulni sohasem szégyenlettem, szégyellje magát az, aki nekem a tanulást szememre hányja!” Zajos tetszés és taps fogadta azt a sikerül replikát, mely után nem is zavarta meg többé senki, s beszédét, mely fényesen sikerült, nyugodtan bevégezhetette.

Deák Ferenc és Gyalokay Lajos (1868)

Abban az időben, midőn Nagyváradon a Deák-párt megalakult, édesapám gróf Haller Sándorral⁵⁷ Budapestre rándult, s egy napon éppen az Angol királynőhöz⁵⁸ tért be ebédre, hol egy hosszú asztalnál nagy társaságtól környezve Deák F. ült. Haller és édesapám egy mellékasztalhoz ültek, de Deák F. Hallert, ki régi ismerőse volt, magához intette:

- Te Sándor, ki az, akivel ülsz?
- Gyalokay L. a nagyvárad Deák-párt alelnöke.
- Hívd ide! – Ekkor Deák Ferenc, a bemutatkozás után amennyire édesapám elbeszélésére viszsza tudok emlékezni, körülbelül a következőket mondta neki:
- Az Isten éltesen édes öcsém! Hírből már ismerlek. Nagy kitartásra és nagy akaratőre lehetett szükséged, hogy a Tiszák városában⁵⁹ pártot tudjál teremteni!

⁵⁵ Tagen Nepomuk János (Nepomuk Johann Tagen, 1777–1838), Nagyváradon végezte a teológiát. 1800-ban pappá szentelték. 1807-től Zilahon esperes-plébános, 1820-tól nagyvárad kanonok, majd szemináriumi rektor, 1830-tól nagyprépost, 1834-től csolti apát, 1836-tól dravasztói püspök. Tagen a nagyvárad káptalan követeként vett részt az 1832–1836. évi országgyűlésen, s a vegyes házasságok ügyében rendszeres vitái voltak Beöthy Ödönnel, Bihar megye követével.

⁵⁶ Miután Tagen ekkor már tíz éve halott volt, a történet aligha az ő személyéhez kapcsolódik. A nagyvárad nagyprépost 1848-ban Hohenlohe Sándor waldenburg-schillingfürsti herceg volt.

⁵⁷ Haller Sándor (1814–1895), gróf, az élesdi kerület országgyűlési képviselője, 1848. szeptember 16-tól Bihar megye nagyvárad járásának nemzetőr őrnagya, mozgósított zászlóaljával az erdélyi hadszíntéren szolgált. Áprilisban Csány László kormánybiztos alezredessé lépteti elő. A kiegyezés után Kraszna, majd Zaránd megye főispánja.

⁵⁸ Ti. az Angol királynőről elnevezett szállodába, ahol Deák lakott.

⁵⁹ Tisza Lajos 1848 előtt Bihar megye konzervatív párti főispáni helytartója (adminisztrátora) volt. Fia, Tisza Kálmán, a későbbi miniszterelnök 1867 után egyike volt a kiegyezést támadó Függetlenségi Párt vezetőinek.

Zaránd vármegye visszakapcsolása (1848)

Midőn 1848-ban a „Partiumot” Magyarországhoz visszacsatolták, Zaránd megyébe a művelet végrehajtására, mint királyi biztos Beöthy Ödön lett kiküldve,⁶⁰ ki mellé mint titkár édesapám volt beosztva. Sokat mesélt erről az ország-világtól elzárt pátriáról, mely minden tekintetben legalább ötven évvel volt az anyaország mögött elmaradva, s hova múlt századbeli ócska csázákon⁶¹ vonultak be, a lakosság osztatlan lelkesedésétől kísérve. A részletek, melyeket édesapám elmesélt, már elmosódtak emlékemben, az egy epizódra mégis emlékszem.

Egy falu népsége, soha még a szolgabírónál nagyobb urat nem látván, a bizottságot szállító nagy kocsisor láttára álmélkodásában az út mentén térdre borult. Beöthy Ödön rögtön felfogta a helyzet komikusságát s főpapok szokása szerint osztogatta rájuk jobbra-balra az áldást.

Szabadulás a katonaságtól

A szabadságharcot követő elnyomatás korszakában nagy előszeretettel sorozták be a volt honvédtiszteket a közös hadseregbe, s olyan formán állott a dolog, hogy ha a jelöltet csak egy bizottsági tag is alkalmasnak találta, kímélet nélkül besorozták. Így volt ez Nagyváradon is, hol a sorozó bizottság legfőfelmetesebb tagja egy vértés alezredes – ha jól emlékszem báró Riesz⁶² – volt.

Édesapámat is csakúgy, mint a többit, sor alá hívták. A sorozást megelőző délután a Szent László téri Orlandi- (ma Müller-) féle cukrászdába tért be, több barátja társaságában, hol már minden hely el volt foglalva, midőn az említett alezredes nejével és leányával benyitott, de helyet nem kapván, már éppen távozni készültek, midőn édesapám társaival együtt felállva, tekintettel a hölgyekre, az asztalt az alezredesnek átengedte.

Riesz még aznap megtudakolta édesapám kilétét, s megtudva, hogy volt honvédtiszt, csodálkozva kiáltott fel: „Ezt nem hittem volna! Én a honvédtiszteket eddig ripókóknak, betyároknak tartottam, de most látom, hogy gavallérok is akadnak köztük!” Másnap a sorozáson ő volt az első, ki édesapám felett kimondta a szentenciát: „untauglich!”⁶³

Erdélyi Vazul

Szintén édesapámtól hallottam a következő apróságot, mely Erdélyi Vazulon,⁶⁴ a hazafiatlan kétkulacos politikája miatt később az abszolút kormány által bárói rangra emelt, váradi görögkatolikus püspökön esett meg.

Nagy ebédet adott a püspök, melyre a helyőrség főbb tisztjei is hivatalosak voltak. Búcsúzáskor Erdélyi vendégeit kikísérte az előszobába, melynek ablakából az udvarra lehetett látni, hol éppen két gyönyörű daru sétált.

– Nemde kegyelmes uram – szólalt meg egy őrnagy – ezek Ibikus darvai?⁶⁵

– Szó sincs róla őrnagy úr, ezek belényesi darvak – igazította ki a vastag tévedést Erdélyi.

⁶⁰ Beöthy az 1848. április 23-án a Wesselényi Miklós vezette, a Részek (Partium) visszacsatolására kiküldött királyi bizottság másodelnöke volt. A bizottság további tagjai voltak: Asztalos Pál, Somossy Ignác és Bay Ferenc. *Szöcs* 1972. 131–137. o.

⁶¹ Helyesen: cséza, könnyű, löcsös kocsitípus.

⁶² Ilyen nevű cs. kir. vértés törzstisztről nem tudunk. A cs. kir. 7. (Hardegg) vértesezredben szolgált egy Joseph Riess (Rieß) nevű főhadnagy.

⁶³ Alkalmatlan! (ném.)

⁶⁴ Erdélyi Vazul (Vasil Ardelan) (1794–1862), 1842-től kinevezett, 1843-tól felszentelt nagyváradi görögkatolikus püspök.

⁶⁵ Ibikosz (Ibikus) darvainak története a klasszikus ókortól irodalmi feldolgozások tárgya is volt, Friedrich Schiller is verset írt róla. A monda szerint a korinthuszi dalnokversenyre érkező Ibikoszt útközben meggyilkolták, s utolsó perceiben a felette elvonuló darvakat kérte, hogy panaszolják el a sorsát. Miután a gyilkosság kiderül, az összegyűlt tömeg elkezd keresni a gyilkosokat, s amikor a tömeg felett darvak vonulnak el, az egyik gyilkos megszólal: „Nézd, ezek Ibikosz darvai.” Ezzel leleplezi magát és társát, s elnyeri méltó büntetését.

Este aztán az őrnagy bizalmas közben elmondván a dolgot, elbeszélését a következő megjegyzéssel rekeszté be: „Sok szamarat láttam már életemben, de olyat, mint ez az oláh excellentiás, még soha sem láttam!”

A lugosi huszárbravúr

Midőn Bem 1849. május havában⁶⁶ tekintélyes haderővel a Vaskapunál betört, osztrákok elé sietett, s őket visszaűzte, Lugost kardcsapás nélkül futva hagyta oda Leiningen⁶⁷ osztrák dandára. Bár, ha a magyarok még messze voltak, oly nagy volt a rémület Lugoson, hogy egy cukrászné több szaladó katonától elszedte a fegyvert, s a magyarok bevonulásakor 9 db puskával számolt be. Visszavonulásuk fedezésére az osztrákok 2 szakasz chevaulégert kaptak a piacon vissza, kik éppen javában unatkoztak, midőn egyszerre, mint a fergeteg száguld elő valamelyik mellékutcából egy huszárkáplár 2, mondd: két szál huszár kíséretében.

A dolog úgy történt, hogy a káplár urat, egy nagy marciális,⁶⁸ veres képű embert – ki előzőleg már alaposan a kancsó fenekére nézett – mint hírszerző járőrt küldték embereivel előre, s ő emelkedett hangulatában, semmivel sem törődve, csak úgy vaktában benyargalt Lugosra, s csak akkor vette észre az osztrákok utóvédjét, mikor a piacra kanyarodva már csaknem belejük ütközött.

– Na, káplár uram! Mit csinálunk most? – kezdi az egyik megszeppent közbíró, kinek az ellenség láttára kellemetlen gondolatai támadtak.

– Mit csinálunk? Aki Istene van! Hát szétverjük! – ordított a káplár, s kardot rántva nekiugratott a meglepetésükből fel sem ocsúdott osztrákoknak, kik azt híven, legalábbis egy huszárezred követi a 3 rész vállalkozót, tanácsosabbnak látták kereket oldani.

Bemről

Midőn Bem, a bánati expedíció sikeres bevégzése után ismét Szebenbe érkezett, egy napon hosszasan nézegetett ki az ablakon. Egyszerre csak hátrafordul édesapámhoz:

– Viele schöne Damen sieht man hier?

– Ja, aber sie haben alle grosse Füsse.

– Sehr gut! Sie haben recht! Die hiesigen Damen haben alle fürchterlich grosse Häxen!⁶⁹

Egy ízben egy osztrák tisztet fogtak el, s miután becsületszavát adta, hogy nem ugrik meg, őrizetlenül hagyták, sőt, az öreg Bem a főparancsnoksági irodában is alkalmazta őt. Jámbor, együgyű német volt a fogoly hadnagy, kivel a vezérkarnál beosztott tisztek mindenféle képtelenségeket elhittettek, így többek között azt is, hogy Bem nem tartván elégségesnek az akkori fegyvereket, ókori mintára csatakoszkat szerkesztett, melyek olthatatlan tüzet szórnak mindenfelé, s ezen felül kétoldalt éles kaszákkal vannak ellátva. Lovas roham helyett ezekkel az újmódi csatakoszkkal fog az öregúr az osztrákokra rontani.

Dacára a becsületszónak, s a jó bánásmódnak, a hadnagy úr a legelső kínálkozó alkalmat felhasználva, búcsúzás nélkül otthagya a magyar sereget.

⁶⁶ Valójában 1849 áprilisában.

⁶⁷ Leiningen-Westerburg-Neuleiningen, Christian Ludwig, gróf (1812–1856) cs. kir. vezérőrnagy, a temesvári várórség mozgó dandárjának parancsnoka, 1850–1855 között diplomáciai küldetéseket teljesít, 1855-től a Krakkóban állomásozó II. gyalogos hadtest parancsnoka.

⁶⁸ Harcias. (lat.)

⁶⁹ „Sok szép hölgyet látni itt?” – „Igen, azonban mindnek nagy lába van.” – „Nagyon jó! Önnek igaza van! Az itteni hölgyek mindegyikének szörnynen nagy csülkei vannak.” (ném.)

*Forró Elek*⁷⁰

Atlétai termetű szép férfi volt, de szerfölött flegmatikus és szófukar, Forró Elek ezredes. Gyulafehérvár ostroma alatt, éppen, midőn segédtsíztjével az irodában dolgozott, egy ágyúgolyó a háztetőt, s mennyezetet keresztülszakítva, a szomszéd szobába csapott le.

A segédtsízt ijedten ugrott fel helyéről.

– Na, mi az? – kérdezi Forró, meg sem mozdulva az asztal mellől. – Történt valami baj?

– A másik szobába esett egy ágyúgolyó!

– Úgy! Hát, csak írjon tovább, ne törődjék velem!

Tholdalagiéknál

Abban az időben, midőn az erdélyi hadak főparancsnoksága Marosvásárhelyen volt, gyakran kijártak a tisztok, s így édesapám is, gróf Tholdalagiékhoz Koronkára, hol a fő vonzóerőt a házi kisasszonyok, főleg a szép és szellemes Fanny grófnő⁷¹ képezte, kinek többek között, egy Ördög Vilmos⁷² nevű felvidéki származású, s erősen tótos dialektussal beszélő vadásztiszt is nagyban tette a szépet.

Fanny grófnő felismerve a nevezett udvarlóban lakozó nagy hiúságot, egy napon a következő szavakkal fordult hozzá.

– Kedves Ördög! Én azt hittem eddig, hogy az ördögök mind csúnyák, de mondhatom, ezúttal kellemesen csalódtam! – Ördög V. túl boldog volt, s hazamenet megkérdezte édesapámat, miként nyerhetné meg még jobban a Fanny grófnő tetszését.

– Többet kell adnod az öltözetedre – volt a válasz –, a kalapodon nagyon hitvány a tollbokréta, sokkal nagyobbat kell rá tenned.

Ördög megfogadta a jó tanácsot, s a legközelebbi kirándulásra az egész kalap szélét telerakta kakastollal.

– De hát hol a pokolban vettél ennyi tollat? – kérde édesapám, miután tetszését és meglegedését kifejezte.

– Hol vettem? Hát sorra jártam a házakat, s mindenütt megkérdeztem, van-e kakas? Ahol volt, ott nekiestem minden kakasnak, s megtépáztam.

Koronkára megérkezve, Fanny grófnő hangos kacagásra fakadt, midőn az Ördög díszes kalapját megpillantotta.

– Barátom, ti engemet felültettetek – szólott Ördög szemrehányó hangon.

– Dehogyan is, te bolond! Hiszen örömeben kacag a grófnő!

Nem tudom elhítt-e, de azután nem jelent meg többé ebben a csodakalapban.

*Dózsa Demeter*⁷³

Kiss Sándor⁷⁴ után Dózsa Demeter kapitány volt az erdélyi hadsereg legbravúrosabb lovasa. Sok vakmerő tette közül csak egyre emlékezem még vissza, de ennél sem tudom megmondani, hol és kinél történt.

⁷⁰ Forró Elek (1813–1893), cs. kir. huszárszázados a 11. (Székely) huszárezredben, 1848. október 23-tól honvéd százados, december 30-tól őrnagy, 1849. január végétől alezredes, a marosvásárhelyi katonai kerület parancsnoka. Április 18-tól ezredes, a hátszegi és a román-bánsági határőr-kerület területén lévő csapatok (a dévai hadosztály) parancsnoka. A szabadságharcot követően várfogságot szenved.

⁷¹ Tholdalagi Franciska (1830–1905), grófnő, Tholdalagi Ferenc gróf (1803–1864) lánya.

⁷² Helyesen: Eördögh Vilmos, a 4. vadászezred főhadnagya.

⁷³ Dózsa Demeter, az 55. honvédszázalaj főhadnagya.

⁷⁴ Kiss Sándor (1809–1849), cs. kir. alszázados a 11. (Székely) huszárezredben, 1848. novemberből századkapitány, decembertől osztályának parancsnoka Bem tábornok seregében. Az erdélyi hadjáratban előbb őrnagy, 1849 februárjában alezredes és dandárparancsnok, áprilisban ezredes és ezredének parancsnoka lesz. Májustól az erdélyi hadsereg brassói hadosztályának parancsnoka. Június 19-én a Tömösi-szorost védi a többszörös túlerőben levő orosz csapatok ellen, június 20-án megsebesül és fogságba esik, a fogságban öngyilkos lesz.

A házi kisasszonyok, kik a tiszteknek az oláhok pusztításait mutogatták, évődni kezdtek Dózsával:

– No, ha maga olyan híres lovas, hát lovagoljon fel ezen a lépcsőn az emeletre!

Dózsa nem sokat gondolkodott, fellovagolt a lépcsőn, csak midőn már fenn volt, vette észre, hogy egy nagy nehéz szekrény, melyet az oláhok felborítottak, továbbjutását meggátolja.

Felágaskodtatta tehát paripáját, két hátsó lábán megfordította, aztán ismét lelovagolt.

– Hanem pajtás annyit mondhatok –beszélte az édesapámnak –, hogy most az egyszer én benem is felágaskodott a szentlélek, de nem akartam magamat csúffá tenni az asszonyok előtt.

Nagyapa

Nagyapám, Gyalokay Antal⁷⁵ sokáig ellenezte, hogy édesapám a honvédség kötelékébe lépjen. Nem is bízott a forradalom sikerében. „Ugyan, hogy győznének, hiszen még ágyútok sincsen!” – mondogatta többször.

Midőn az első magyar ágyúk Váradra kerültek, édesapám éppen itthon volt, s figyelmeztette a nevezetes dologra nagyapámat.

„Na, most már bízom benne, hogy győzni fogtok” – szolt az öregúr, s a kemény hideg idő dacára úgy, amint volt, egy szál kabátban kiment az ágyúkat megtekinteni. Ez alkalommal szerezte azt a végzetes tüdőgyulladást, mely aztán rövid idő múlva sírba is vitte.

Beöthy Ödönné

Ugyancsak szabadságideje alatt volt főnökét, Beöthy Ödönt is meglátogatta édesapám. Beöthyné⁷⁶ meghallván, hogy ki van itt, nem éppen szalonképes öltözetben beszaladt a szomszéd szobából.

„Lajuskám, húzza ki a kardját, itt a papiros sárkány!” – kiáltott B., midőn élete párját megpillantotta.

Beöthyné sokáig neheztelt ezért a csipős elnevezésért.

Nemzetőrök

Nem valami nagy hősök voltak kezdetben a mi kaszákkal, lándzsákkal felfegyverzett nemzetőreink. Csaknem azt lehetne állítani, hogy inkább ártottak, mint használtak, mert rendetlenségükkel s futásukkal a rendes honvédséget is gyakran zavarba hozták.

A kristyóri táborozásnál történt, hogy midőn egy alkalommal riadót fújtak, az egész nemzetőrség elpárolgott, nem lévén kedve bőrét a vásárra vinni.

Hanem azért, midőn egy parányi falut, Hesdádót, melyet az oláhok puskaövé nélkül odahagytak, megszállották a gr. Haller Sándor nemzetőrei, a következő jelentést küldték be: „Nagy győzelem! Hesdádót bevettük!”⁷⁷

Ugyancsak a kristyóri táborozás alatt történt, hogy oláh újonc nemzetőrt állítottak ki előőrsre, s megértették vagy legalábbis meg akarták vele értetni, hogy senkit át ne eresszen az előőrsök vonalán, ki a jelszót („puska”) nem tudja. Miután a jöember váltig bizonykodott, hogy igenis megértette a magyarzatot, a táborőrs parancsnok eltávozott. Utóbb azonban eszébe jutott, hogy jó volna az atyafit próbára tenni. Odaküldött hát egy katonát, mire az oláh a következőleg oldotta meg a problémát:

– Állj, ki vagyok! Jelszó! Puska! Mehet!

Persze, hogy nem hagyták tovább egy percig sem a jámbort a poszton, hanem rögtönösen felváltották.

⁷⁵ Gyalokay Antal, a nagyváradi római katolikus püspökség uradalmainak főfelügyelője és Bihar megye táblabírája.

⁷⁶ Csanády Lujza (Laura), 1837-től Beöthy Ödön felesége.

⁷⁷ Az esetet feljegyezte még: *Pálffy* 2008. 136. o.

Midőn édesapám pár napi szabadsággal hazajött Nagyváradra, a csúcsai szorosban feltartóztatta egy lándzsás vitéz.

– Állj! Hol a paksus?⁷⁸

Édesapám kivett valami magánlevelet a zsebéből, melyet a nemzetőr, ki a betűkkel hadilábon állott, minden oldalra forgatva, lehető alaposággal megvizsgált.

– Jól van! Mehet! – szolt végre visszaadva a levelet. – Hát aztán mondja barátom, meglőtt volna, ha nem tudom a paksust előmutatni? – kérdé tréfásan édesapám.

– Meglőni? – szolt a nemzetőr szánakozó mosollyal nézve végig fegyverét – Hiszen, verje meg a csuda, nem sül ez el!

Az öreg Bem sem sokat tartott a nemzetőrségről. Mikor Erdélyben a főparancsnokságot átvette, megkérdezte, van-e a nemzetőröknek puskája. Nincs, csak lándzsájuk van, volt a fejelet. „Kergessék őket a pokolba, nekem nem kellene” – szolt az öregúr, de azért mégis megtartotta őket.

Gyalokay Lajos szereplése a szabadságharcban

1848. júl. havában beállott mint közember a 10. számú önkénytes [sic!] zászlóaljhoz, mely Kiss Ernő bánáti hadtestébe lett beosztva.⁷⁹

Aug. 21-én hadnaggyá lépett elő,

szept. 2-án részt vett a perlaszi ütközetben, mely után nemsokára főhadnagy lett,

részt vett szept. 12-én az aradáci,

okt. 8-án a zsigmondfalvai,

okt. 14-én a nagykikindai ütközetben.

14 heti táborozás után Nagyváradra vonult vissza a zászlóalj, melyből az 55. honvédszászlóalj alakítottán,⁸⁰ abba rangja megtartásával átlépett.

Nov. második felében az oláh lázadás feltartóztatására századával a kristyóri szoros védelemére rendeltetett.

1849. február 5-én részt vett a dévai éjjeli harcban,

febr. 8-án a Piski melletti kis ütközetben,

9-én a piskii csatában, hol megsebesült, s pár nap múlva századossá lépett elő

Febr. 15-én Beke alezredessel az újonc csapatok szervezése céljából Háromszékbe küldetett, hol majdnem öt hétig időzött.

Márc. 21-én részt vett a tömösi ütközetben,

ápril elején segédtiszti minőségben a gyulafehérvári ostromtáborhoz lett beosztva.

Május 12-én Bem magához rendelte a Bánátba, május 21-én Bem vezérkarába lett beosztva, s különböző fontos megbízatások mellett, az erdélyi hadsereg hadrendjére, s létszámára vonatkozó munkálatokkal, s kimutatásokkal bízott meg.

Június 27-én részt vett a jádi ütközetben,

28-án Bem, Papp Vilmos ezredes⁸¹ távozása után az erdélyi főhadparancsnokság vezetésével őt bízta meg.

Július 20-án részt vett a sepsiszentgyörgyi ütközetben.

29-én őrnaggyá lépett elő.

31-én részt vett a segesvári csatában, hol a menekülő székely huszárok csaknem agyongázolták.

Aug. 17-én részt vett a bánffyhungyadi ütközetben.

⁷⁸ Útlevel (helyesen: passus).

⁷⁹ Gyalokay itt téved. Gyalokay Lajos a Bihar megyei mozgósított nemzetőrszászlóalj soraiban érkezett meg a délvidéki táborba.

⁸⁰ Valójában az 55. honvédszászlóaljat a Bihar megye által kiállított számfeletti újoncokból alakították.

⁸¹ Pap Vilmos (1816–1865). 1848 tavaszán az egyik székely határőr ezred alszázadosa, részt vesz 1848 nyaratól a délvidéki, majd ősztől az erdélyi harcokban. 1849. február 15-től őrnagy és zászlóaljparancsnok volt, június 6-tól alezredesként a nagyszebeni hadosztály parancsnoka. A hadosztály veresége után a székelyföldi hadosztályhoz csatlakozott. A szabadságharc leverése után 8 évi várfogságra ítélték, 1854-ben szabadul.

A Gyalokay adatainak hitelessége

Az édesapám által beszolgáltatott adatok hitelességét illetően gróf Haller József huszárörnagy⁸² és Imreh Sándor marosvásárhelyi nyomdaigazgató, 1848/49-ben Mátyás huszár⁸³, kik évtizedeken át gyűjtötték a segesvári szerencsétlen csatára, valamint a Petőfi eltűnésére vonatkozó adatokat, következőleg nyilatkoztak:

„Több száz ember emlékezését fogadtam, mérlegeltem a tér, távolság és hadi tapasztalatokkal, de az igazat illetően Petőfi eltűnésének esélyeit, hűséges képekben csakis őrnagy uram becses iratában találtam. Vezércsillagra találtam, mely bonyodalmat okozó hazug vallomásokat, s önző kéréseket elsilányított.” (Gr. Haller levele, 1887. jan. 22.)⁸⁴

„Nagyságod a tiszta közvetlenség jellegének szem előtt tartása mellett nem ír mást, mint amit látott és tapasztalt. Hiszen néhai boldogemlékű gróf Haller József is azt állította, hogy Nagyságodnak minden szava gyémántnál tisztább igazság!” (Imreh Sándor levele, 1894. júl. 9.)⁸⁵

„Segesvár és Petőfi” c. tanulmánya egész terjedelmében megjelent, a „Hazánk” 1887. áprilisi és májusi füzetében,⁸⁶ a Bihar megyei Régészeti és Történelmi Egylet 1887/88. évkönyvében és csaknem valamennyi erdélyi hírlapban. Egyes részletei megjelentek az 1898. kiadott Petőfi-albumban,⁸⁷ az 1848/49. Történelmi Lapok 1897. évi 13. és 14. számában, továbbá a Vasárnapi Ujság 1897. évi 34. számában.

Hivatkoznak e tanulmányra: Fischer („Petőfi”s Leben und Werke”), Ferenczi Zoltán („Petőfi életrajza”), Gracza György („A magyar szabadságharc története” V. k.) és Hentaller Lajos („Görgey mint politikus”).⁸⁸

Kiss Elek esete

Azon névtelen hősök egyike volt Kiss Elek is, kiket általánosságban a „közhonvédek” nevezete alá foglalunk.

Rajta, ki hatalmas termetű, szép magyar ember volt esett meg, most már nem tudom megmondani melyik ütközetben, hogy egy „fáradt” puskagolyó a fülkagylójába csapódott.

Elkezdte piszkálni.

– Mit csinálsz a füleddel? – kérdik a körülötte levők.

– Verje meg az Isten! Egy darázs ment a fülembe – felelt Kiss, s a következő pillanatban a földre pottyant a szerencsésen kivájt puskagolyó.

Talán mondani se kell, hogy másnap az amatőr sebész füle ökölnyi nagyságra dagadt meg.

Kazinczy Lajosról

Midőn az oroszok Magyarországra betörték, az északi megyék védelmére felállított önálló hadosztály parancsnokságát Kazinczy Lajos ezredesre ruházták.⁸⁹ Miután ez a hadosztály az egész orosz hadjáratban egyetlen egy puskalövést sem tett, Bem felszólította Kazinczyt, hogy az erdélyi hadsereggel egyesüljön. Kazinczy először azt izente ugyan, hogy ő magát egy idegen kalandor

⁸² Haller József (1818–1889), jogász, királybíró, részt vesz a szabadságharcban, 1851-ben halálra, majd várfogságra ítéli, 1856-ben szabadul.

⁸³ Imreh Sándor (1830–1895), a szabadságharcban a 15. (Mátyás) huszárezred katonája. Visszaemlékezése az erdélyi hadjárat történetének értékes forrása. *Imreh* 2003.

⁸⁴ Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 876. A Gyalokay-család levéltára. 1. csomó, 2. tétel, №. 94.

⁸⁵ Uo. №. 96.

⁸⁶ *Gyalokay* 1887. 243–259., 337–357. o.

⁸⁷ *Bartók – Endrődi – Szana* 1898.

⁸⁸ *Fischer* 1889. (magyarul: *Fischer* 1891.; *Ferenczi* 1896. III. k.; *Gracza* é. n. V. k.; *Hentaller* 1890.

⁸⁹ Kazinczy Lajos (1820–1849), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 őszén őrnagyi rangban az 1. (majd 2–3.) utászászlóalj szervezője, 1849 januárjától alezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok, végül honvéd ezredes, az Ung és Bereg megyei önálló hadosztály parancsnoka. 1849. október 25-én Aradon kivégzik.

parancsainak alá nem rendeli,⁹⁰ utóbb azonban mégis megindult Nagybányán át Erdély felé, de már késő volt. Zsibón találkozott aug.18-án Gál Sándorral,⁹¹ s itt az oroszok előtt le is tette a fegyvert, kik őt hamarosan átszolgáltatták az osztrákoknak.

Édesapám kevéssel a fegyverletétel után már mint menekült találkozott Kazinczyval Terebes község mellett, kit és hadosztályának tisztikarát egy chevauléger-szakasz kísért Margittáról Nagyváradra.

Többen a tisztek közül megismerték édesapámat, s kérdezősködtek tőle a honvédtisztek kilátásai felől. Édesapám elmondta, hogy minden valószínűség szerint az osztrák hadseregben szolgált tiszteket haditörvényszék elé állítják, a többieket pedig besorozzák, s hogy ezen híreket az osztrák kormány nem is igyekezik megcáfolni.

Endes őrnagy⁹² felszólítására ugyanezt elmondta édesapám Kazinczynak is, ki gúnyosan végigmérve őt, következőleg válaszolt: „Engem az ilyen koholt mesék és rágalmak el nem ijesztenek, én nem félek semmitől, az én rangom biztosítva van. Menjünk tovább!” – Ezzel köszönés nélkül elhajtattott.

Keservesen lakolt elbizakodottságáért. Aradon a haditörvényszék kötél általi halálra ítélte, utóbb azonban a büntetést agyonlövésre változtatta, s ez rajta okt. 20-án végre is hajtatott.⁹³

RÖVIDÍTÉSEK

- Ács 1990. *Ács Tibor: A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. 1919–1944. Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 3. sz. 165–187. o.
- Bartók – Endrődi – Szana 1898. *Petőfi-Album. A Petőfi-Társaság megbízásából szerk. Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Budapest, 1898.*
- Bona 1998–1999. I-III. *Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. A–Gy. Budapest, 1998., II. k. H–Q. Budapest, 1998., III. k. P–Zs. Budapest, 1999.*
- Bona 2008–2009. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.*
- Bona 2015. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (Negyedik, bővített kiadás.) 2015.*
- D. B. 1897 *D. B.: Id. Gyalokay Lajos. 1848–49. Történelmi Lapok*, 6. (1897) 114–115. o.
- Dienes 1958. *Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958.*
- Felszeghy – Reé é. n. *A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Szerk. Felszeghy Ferenc – Reé László. Budapest, é. n. [1938.]*
- Ferenczi 1896. *Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. I–III. k. Budapest, 1896.*
- Fischer 1889. *Alexander Fischer: Petőfi's Leben und Werke. Leipzig, 1889.*

⁹⁰ Az esetet – Gál Sándor jellemrajzában – feljegyezte még Pálffy 2008. 119. o. – Gyalokay egy forrásközleményében megállapította, hogy a vád teljesen alaptalan. *Gyalokay* 1941. 248. o.

⁹¹ Gál Sándor (1817–1866), cs. kir. határőr hadnagy, 1848. június 15-től honvéd százados, októbertől a székelyföldi magyar csapatok vezérkari főnöke. 1849. február 3-tól ezredes. Emigrál, 1852-ben Kossuth megbízta egy függetlenségi szervezkedés vezetésével, 1860-tól az olaszországi Magyar Légio tagja.

⁹² Endes József (1811–1906), cs. kir. főhadnagy a 14. határőr gyalogezredben. Ezrede 2. zászlóaljával 1848. október második felétől részt vesz a székelyföld körüli harcokban. 1849. február 21-től százados alakulatánál, április 23-tól őrnagy, a 81. honvédzászlóalj parancsnoka a gyulafehérvári ostromseregnél. Zsibónál kapitulál, a szabadságharc után várfogságot szenved.

⁹³ Valójában 1849. október 25-én.

- Fischer* 1891. *Fischer Sándor*: Petőfi élete és művei. Előszóval ellátta *Jókai Mór*. Németből ford. *Tolnai Lajos*. Budapest, 1891.
- Gracza* é. n. V. k. *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története V. k. Budapest, é. n.
- Gyalókey* 1887. *Gyalókey Lajos*: Segesvár és Petőfi. Hazánk. Szerk. *Abafi Lajos*. VII. k. (1887) 243–259., 337–357. o.
- Gyalókey* 1913. *Gyalókey Jenő*: A segesvári ütközet (1849. július 31.) *Erdélyi Múzeum (új folyam)*, 8. (30. évf.) (1913) 3. sz. 129–151. o.
- Gyalókey* 1914. *Gyalókey Jenő*: Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez. *Erdélyi Múzeum (új folyam)*, 9. (31. évf.) (1914) 6. sz. 349–354. o.
- Gyalókey* 1915a. *Gyalókey Jenő*: A perlaszi tábor megvétele. (1848. szeptember 2.) *Századok*, 83. (1915) 274–287. o.
- Gyalókey* 1915b. *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (1849. jún. 19–20.) *Történeti Szemle*, 1. (1915) 71–114. o.
- Gyalókey* 1916a. *Gyalókey Jenő*: Görgey mint hadvezér. *Századok*, 50. (1916) 444–476. o.
- Gyalókey* 1916b. *Gyalókey Jenő*: A nagyszebeni hadosztály felbomlása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1916) 150–187. o.
- Gyalókey* 1918. *Gyalókey Jenő*: Bem moldvaországi hadműveletei. *Történeti Szemle*, 4. (1918) 237–253. o.
- Gyalókey* 1921–1922. *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás Erdélyben (1849. jan. 31 – márc. 28.). *Századok*, 55–56. (1921–1922) 625–662. o.
- Gyalókey* 1922a. *Gyalókey Jenő*: Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849.) *Hadtörténelem*, 2. (1922) 3. sz. 193–221. o.
- Gyalókey* 1922b. *Gyalókey Jenő*: Bem. *Magyar Katonai Közlöny*, 10. (1922) 485–517. o.
- Gyalókey* 1922–1923. *Gyalókey Jenő*: A háromszéki hadjárat 1849. július 16–24. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23–24. (1922–1923) 56–114. o.
- Gyalókey* 1923a. *Gyalókey Jenő*: Bem tábornokra vonatkozó külföldi iratok a Nemzeti Múzeum levéltárában. *Levéltári Közlemények*, 1. (1923) 187–194. o.
- Gyalókey* 1923b. *Gyalókey Jenő*: Báró Puchner Antal altábornagy jelentése az erdélyi állapotokról. (1848. november 1.) *Levéltári Közlemények*, 1. (1923) 334–341. o.
- Gyalókey* 1924a. *Gyalókey Jenő*: Magyar vezérkar terve 1848-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 25. (1924) 165–168. o.
- Gyalókey* 1924b. *Gyalókey Jenő*: Jellachich hadműveleti tervei 1849. május havában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 25. (1924) 60–89. o.
- Gyalókey* 1925a. *Gyalókey Jenő*: Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről (1851.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1925) 179–187. o.
- Gyalókey* 1925b. *Gyalókey Jenő*: Lahner [!] György tábornok jelentése a nagyváradi hadiszertárról. Nagyvárad, 1849. július 25. *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1925) 367–369. o.
- Gyalókey* 1925c. *Gyalókey Jenő*: Aulich Lajos tábornok jelentése a cinkotai ütközetről (1849. április 10.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1925.) 534. o.
- Gyalókey* 1926. *Gyalókey Jenő*: A mohácsi csata. In: Mohács Emlékkönyv. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1926. 193–267. o.

- Gyalókey* 1927. *Gyalókey Jenő*: A debreceni ütközetről (1849. augusztus 2.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. (1927) 48–82. o.
- Gyalókey* 1928. *Gyalókey Jenő*: A honvédség megalakulásának előzményei. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Írta *Suhay Imre* tábornok vezetése alatt a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár részéről kirendelt bizottság. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 13–23. o.
- Gyalókey* 1929. *Gyalókey Jenő*: A tömösi ütközet 1849. március 21-én. *Századok*, 63. (1929) 239–256. o.
- Gyalókey* 1930a. *Gyalókey Jenő*: A nagyszebeni és vöröstoronyi harcok 1849. március havában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1930) 161–206. o.
- Gyalókey* 1930b. *Gyalókey Jenő*: A nagyszebeni ütközet (1849. március 11.) *Budapesti Szemle*, 219. (1930) 389–397. o.
- Gyalókey* 1931a. *Gyalókey Jenő*: Bem bizonyítványa Gál Sándor tábornok számára, Viddin, 1849. szeptember 13. *Hadtörténelmi Közlemények*, 32. (1931) 130–131. o.
- Gyalókey* 1931b. *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. januárius 31. – március 28.) Budapest, 1931.
- Gyalókey* 1932. *Gyalókey Jenő*: A segesvári ütközet (1849. július 31.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932) 187–235. o.
- Gyalókey* 1933. *Gyalókey Jenő*: A honvéd vadászrezdek állománya és tisztikara 1849. június 12-én. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1933) 103–110. o.
- Gyalókey* 1934. *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi honvédsereg hadrendje és állománya 1849. július 20-án. *Magyar Katonai Szemle*, 4. (1934) III. k. 7. sz. 214–220. o.
- Gyalókey* 1937a. *Gyalókey Jenő*: Adalék a délmagyarországi hadimozgalmak történetéhez 1849 június-júliusából. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 265–278. o. [Adolf Dusensy, Wallmoden-vértes százados, hadbíró levelei, 1849. jún. 19. – dec. 6.]
- Gyalókey* 1937b. *Gyalókey Jenő*: A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 1–96. o.
- Gyalókey* 1938. *Gyalókey Jenő*: Adatok az 1849-i erdélyi honvédtüzérség történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 39. (1938) 109–116. o.
- Gyalókey* 1939. *Gyalókey Jenő*: Adalék az 1849-i „havasí” hadjárat történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 258–260. o.
- Gyalókey* 1941. *Gyalókey Jenő*: Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849. június 2 – augusztus 25. *Hadtörténelmi Közlemények*, 42. (1941) 246–261. o.
- Gyalókey* 1943. *Gyalókey Jenő*: Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről (1849. augusztus 3.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 44. (1943) 202–204. o.
- Gyalókey* é. n. (a) *Gyalókey Jenő*: Végvár és csatatér. In: Magyar művelődéstörténet. A Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti *Domanovszky Sándor, Balanyi György, Mályusz Elemér Szentpétery Imre, Varju Elemér*. 3. k. A kereszténység védőbástyája. [Budapest,] é. n. 214–254. o.
- Gyalókey* é. n. (b) *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. (A Magyar Történelmi Társulat könyvei.) Budapest, é. n.

- Gyalókey* é. n. [1931.] *Gyalókey Jenő*: A világháború előtti korszakok. In: Hadifogoly magyarok története. Szerk. *Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő* és *Zilahy Lajos*. Budapest, é. n. [1931.] I. k. 22–39. o.
- Hegyesi* 1893a. *Hegyesi Márton*: Újabb adatok Vasvári Pál halálához. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 2. (1893) 41–43., 67–68., 84–85. o.
- Hegyesi* 1893b. *Hegyesi Márton*: Vasvári elestének helye. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 2. (1893) 149–152., 158–161. o.
- Hegyesi* 1898. *Hegyesi Márton*: Az 1848-49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898.
- Hentaller* 1890. *Hentaller Lajos*: Görgey mint politikus. Budapest, 1890.2.
- Hermann* 2005. *Hermann Róbert*: Gáspár András honvédtábornok. Kecskemétiak a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005.
- Imreh* 2003. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r. *Pászti László*. (Nemzeti Téka.) Budapest, 2003.
- Katona* é. n. Az aradi vértanúk. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, a bevezetőt írta *Katona Tamás*. Budapest, é. n. [2003.]3.
- Kemény* 1991. *Kemény János*: Kiss József levelei, 1847–1849. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 4. sz. 152–156. o.
- Kovalcsik – Rázsó – Viniczai – Windisch* 1956. Mutató a *Hadtörténelmi Közlemények* 1888–1943. évfolyamaihoz. 1–44. évfolyam. Összeállította a *Hadtudományi Könyvtár munkaközössége*: *Kovalcsik József, Rázsó Gyula, Viniczai István, Windisch Aladárné*. Budapest, 1956.
- Marczali* 2000. *Marczali Henrik*: Emlékeim. Az utószót írta és az idegen nyelvű szöveget fordította *Gunst Péter*. Budapest, 2000.
- Markó* 2014. I. k. Tudós és katona. *Markó Árpád* visszaemlékezései. I. k. S. a. r. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2014.
- Markó* é. n. [2001.] Új magyar életrajzi lexikon. II. D–Gy. Főszerkesztő *Markó László*. H. n., é. n. [Budapest, 2001.]
- Móricz* 1900. 1848–49-diki szabadságharczi csatatörténetek. Öregebb honvédek elbeszélései után írta *Móricz Pál*. Szeged, 1900.
- Pálffy* 2008. Magyarországi és erdélyi urak. *Pálffy János* emlékezései. 1939-ben s. a. r. *Szabó T. Attila*. 2007-ben kibővítette *Benkő Samu*. Budapest, 2008.
- Szinnyei* IV. k. 1896. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896.
- Szőcs* 1972. *Szőcs Sebestyén*: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. (Értekezések a történeti tudományok köréből 65.) Budapest, 1972.

Róbert Hermann

FATHER AND SON AND “ORAL HISTORY”

Lajos Gyalokay’s Reminiscences – As Written Down by Jenő Gyalókay

(Abstract)

Lajos Gyalokay (1825–1899) served as a Honvéd officer during the 1848–49 Hungarian War of Independence, and for a while was a commander in Bem’s staff in the ranks of a captain. After the capitulation, it was him who saved a part of the document archives of the Transylvanian Army. At the end of the 19th century he wrote down his reminiscences about the Battle at Segesvár and about Sándor Petőfi’s death. He got married twice, his son from his second marriage, Jenő Gyalókay (1874–1945) served as colonel in the Hungarian Royal Army. Jenő Gyalókay was probably the most eminent military historian of Hungary between the two world wars, and he was also the chief editor of the *Quarterly of Military History* between 1923 and 1943. His reminiscences published here are interesting because he recorded some episodes of historical interest which he had heard from his father, Lajos Gyalokay. He writes about Generals Bem and András Gáspár, about some of the episodes of the Transylvanian Campaign, and also about Government Commissioner Ödön Beöthy and Colonel Lajos Kazinczy. Jenő Gyalókay’s writing is a good supplement to Lajos Gyalokay’s published reminiscences.

Róbert Hermann

VATER UND SOHN, UND DIE „ORAL HISTORY”

Die Erinnerungen von Lajos Gyalokay – aufgezeichnet von Jenő Gyalókay

(Resümee)

Lajos Gyalokay (1825–1899) diente im Jahr 1848–49 als Honved-Offizier im Freiheitskampf und war eine Zeit lang Kommandant des Stabskorps von Józef Bem im Rang eines Hauptmanns. Nach der Waffenniederlegung war er es, der einen Teil des Archivs der Siebenbürgischen Armee rettete. Ende des 19. Jahrhunderts schrieb er seine Erinnerungen über die Schlacht bei Segesvár und den Tod des Dichters Sándor Petőfi nieder. Er heiratete zweimal. Sein Sohn aus zweiter Ehe, Jenő Gyalókay (1874–1945), war Oberst in der Königlich Ungarischen Honved-Armee und womöglich einer der hervorragendsten Militärhistoriker der Zwischenkriegszeit. Zwischen 1923 und 1943 war er auch Chefredakteur der Zeitschrift *Hadtörténelmi Közlemények* (Militärgeschichtliche Mitteilungen). Seine hier veröffentlichten Erinnerungen sind deshalb spannend, weil er historisch interessante Episoden aufzeichnet, die er von seinem Vater, Lajos Gyalokay, gehört hatte. In diesen geht es um General Bem, General András Gáspár, einzelne Episoden des Siebenbürgischen Feldzuges, um Regierungskommissar Ödön Beöthy und Oberst Lajos Kazinczy. Die Aufzeichnungen sind eine gute Ergänzung der im Druck erschienenen Erinnerungen von Lajos Gyalokay.

Róbert Hermann

ПÈRE ET FILS ET L'« ORAL HISTORY »

Les souvenirs de Lajos Gyalokay consignés par Jenő Gyalókey

(Résumé)

Lajos Gyalokay (1825–1899) servit comme officier dans la guerre d'indépendance en 1848–1849. Pendant quelque temps, il fut chef d'état-major de Bem comme capitaine. Après la reddition, c'est lui qui a sauvé une partie des archives de l'armée de Transylvanie. À la fin du 19ème siècle, il a rédigé ses mémoires sur la bataille de Segesvár et la mort de Petőfi. Il s'est marié deux fois. Issu de son deuxième mariage, son fils Jenő Gyalókey (1874–1945) fut colonel dans l'Armée royale hongroise et compte parmi les meilleurs historiens militaires de la période d'entre-deux-guerres. De 1923 à 1943, il fut aussi rédacteur en chef de la Revue d'Histoire militaire. L'intérêt de ses mémoires publiés ici réside dans le fait qu'il a noté des épisodes historiques intéressants qui lui avaient été racontés par son père, Lajos Gyalokay. Ses enregistrements, qui complètent bien les mémoires édités de Lajos Gyalokay, évoquent le général Bem, le général András Gáspár, certains épisodes de la campagne de Transylvanie, le commissaire du gouvernement Ödön Beöthy et le colonel Lajos Kazinczy.

Роберт Германн

ОТЕЦ И СЫН, «УСТНАЯ ИСТОРИЯ» (“ORAL HISTORY”)

Воспоминания Лайош Дялокаи – в записках Енё Дялокаи

(Резюме)

Лайош Дялокаи (1825–1899) в 1848–49-их годах служил офицером армии в борьбе за свободу, и некоторое время был командиром штабполка Bem в звании капитана. После капитуляции он спас некоторую часть военных архивов Трансильвании. В конце XIX. века он написал свои воспоминания о битве у Шегешвар и о смерти Петефи. Он дважды был женат, во втором браке у него родился сын, Енё Дялокаи (1874–1945), который был полковником Венгерской Королевской Армии, и, пожалуй, величайшим венгерским военным историком в период между двумя мировыми войнами. Одновременно он был и главным редактором Военно-Исторического Вестника между 1923–1943-ими годами. Опубликованное здесь воспоминание интересно тем, что он записал эпизоды исторического интереса, слышанные от своего отца, Лайош Дялокаи. В них идёт речь о генерале Bem, о генерале Эндре Гашпар, о некоторых эпизодах военного похода в Трансильвании, об уполномоченном правительством Эдён Беотхи, о полковнике Лайош Казинци. Записки хорошо дополняют мемуары Лайош Дялокаи, появившиеся в печатном виде.